

PIOTR KORCELLI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN

SYSTEM OSADNICZY POLSKI – KIERUNKI PRZEMIAN

Abstract: The Settlement System of Poland: Patterns of Change. Poland's settlement system has become a scene of accelerating metropolitan development over the last few decades. The trends observed and their policy implications are discussed in the article by focusing on sub-spaces, settlement structure components. Special reference is made to the formation of city networks and their role in spatial organization at the national level. A possible future course of the metropolization phenomena, together with some factors of their evolving intensity, is outlined against the background of selected European urbanization scenarios.

Keywords: settlement system, metropolitan development, city networks, future urbanization scenarios

JEL code: R58

Wprowadzenie

System osadniczy Polski, podobnie jak systemy większości krajów europejskich, jest określany mianem systemu dojrzałego, charakteryzującego się ustabilizowanym układem rozmieszczenia miast oraz ich stabilnym rozkładem według wielkości [Dziewoński 1964, Bourne i in. 1984, Pumain 2000]. Termin ten nie oznacza braku istotnych zmian w zakresie pełnionych przez miasta funkcji i ich morfologii, cech kształtowanych przez postęp technologiczny, rozwoju gospodarki oraz towarzyszących temu przemian, społecznych i politycznych. W tym sensie można mówić o wysokiej dynamice systemu osadniczego Polski, który na początku lat 90. XX w. znalazł się pod podwójną presją zglobalizowanej gospodarki rynkowej i związanej z nią konkurencji między miastami, jak również procesu metropolizacji przestrzeni, a później nasilenia międzynarodowych migracji ludności.

Niniejszy artykuł nawiązuje do opracowania o podobnym tytule, opublikowanego przed dziesięcioma laty [Korcelli 2008] i wskazanych w nim wówczas tendencji, ale jednocześnie wybiega wyraźniej w przyszłość. W pewnym stopniu stanowi on także refleksję nad założeniami dotyczącymi osadnictwa, które legły u podstaw prac związanych z *Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* [2011], oraz nad wizją przemian systemu osadniczego zawartą w samej *Koncepcji* [...].

1. Zasięg procesu metropolizacji

Proces metropolizacji, zwykle utożsamiany z rozwojem miast i obszarów metropolitalnych, w krajach zurbanizowanych obejmuje w istocie całą zasiedloną przez człowieka przestrzeń. Przekształca on relacje między miastem a jego tradycyjnym zapleczem regionalnym i zaburza hierarchiczną strukturę sieci osadniczej w skali regionalnych i krajowych systemów osadnictwa. Tworzy wielowarstwowe sieci powiązań między miastami, odzwierciedlające złożony charakter współczesnych relacji społecznych oraz aktywności gospodarczej, przenoszące impulsy jej rozwoju i zanikania niezależnie od odległości. Równoległe do głównego nurtu przepływów występują w nim ruchy o charakterze wtórnym, tak jak w przypadku migracji do oraz z metropolii, ku małym miejscowościom położonym poza zasięgiem stref metropolitalnych, te drugie określane przez Geyera [1996] jako *substream migration*, a kierowane przeważą motywów dotyczących jakości życia nad czynnikami związanymi głównie z pracą. Jak pisał Leven [1978, s. 7]: „nie jest to tak, że życie w metropolii jest porzucane na rzecz małego miasta lub okolic wiejskich, lecz raczej że do miejsc tych wkracza w rzeczywistości metropolia”.

Granice obszarów metropolitalnych, utożsamiane z zasięgiem dziennych systemów miejskich – intensywnych dojazdów do pracy do głównego ośrodka – ulegają zresztą rozmyciu wraz z postępującą peryurbanizacją [Piorr i in. 2011] – dekoncentracją działalności gospodarczej do coraz bardziej odległych stref, o przewadze wiejskich form użytkowania terenu, oferującej niższe ceny ziemi i po części lokalne zasoby pracy.

Na poziomie regionalnym proces metropolizacji przynosi rozszerzanie się zasięgu rynkowego dużych miast oraz skupianie w nich powiązań funkcjonalnych. Regiony metropolitalne, obok sieci miejscowości centralnych, stają się jednym z podstawowych wymiarów przestrzennej organizacji osadnictwa [Berry 1973]. Postępuje przy tym różnicowanie się ich przestrzenno-funkcjonalnej struktury, od silnie spolaryzowanej do charakteryzującej się relatywnie zrównoważonym układem, związane ze specjalizacją funkcji, wewnętrzną morfologią, uwarunkowaniami środowiska i usytuowaniem w szerszym systemie [Korcelli-Olejniczak 2012]. W skali krajowych systemów osadniczych jako efekt zmniejszania się oporu odległości następuje spłaszczenie układu hierarchicznego miast, głównie, chociaż nie wyłącznie, na jego niższych szczeblach. Wzrasta silnie rola interakcji poziomych w systemie [Bonaverro, Conti 1996], zwłaszcza wielostronnych powiązań w sieciach łączących ośrodki metropolitalne.

2. Utrwalone tendencje i nowe zjawiska

Jako zjawisko wielowymiarowe metropolizacja przestrzeni, odzwierciedlająca przemiany zachodzące w gospodarce i życiu społecznym, wymaga odnoszenia do różnych mierników. O ile w przypadku zmian użytkowania ziemi na obszarach otaczających duże miasta można mówić o przyspieszonym rytmie na podstawie porównania danych za lata 2000–2006 i 2006–2012 [Korcelli i in. 2016], to podobne stwierdzenie

dotyczące zmian rozmieszczenia ludności w Polsce jest niełatwe do udokumentowania, zarówno ze względu na ograniczenia w zakresie statystyki publicznej, jak i złożony charakter tych zmian. Te pierwsze dotyczą głównie rejestracji migracji wewnętrznych i międzynarodowych, lecz także niepełnej porównywalności danych pochodzących z dwu ostatnich spisów powszechnych.

W strukturze przepływów migracyjnych w krajowym systemie osadniczym, według danych opartych na rejestracji zmiany miejsca zamieszkania na pobyt stały, zachowały się pewne cechy układu hierarchicznego, charakteryzującego proces koncentracji w systemie. Zgodnie z tym układem, przy względnie obecnie wyrównanym, lecz wydatnie niższym od średniego w przypadku największych ośrodków miejskich poziomie sumarycznych wartości współczynnika odpływu, wyznaczonego dla grup miast mieszczących się w poszczególnych kategoriach wielkości, miasta danego przedziału cechuje dodatni bilans migracyjny wobec miast mniejszych, natomiast bilans ujemny w relacji do większych ośrodków. Jedynie miasta najniższej kategorii – liczące poniżej 5 tys. mieszkańców – zachowują, według stanu z 2015 r., nieznacznie dodatnie saldo migracji względem obszarów wiejskich. Układ ten odzwierciedla relatywnie wysoki udział przemieszczeń rejestrowanych pośród migracji związanych z procesem suburbanizacji, nie oddaje natomiast skali ani dynamiki rzeczywistego napływu ludności do dużych miast.

Rozszerzanie się zasięgu suburbanizacji i peryurbanizacji ilustruje przykład trzech gmin obszaru metropolitalnego Warszawy – Halinowa, Błonia i Leoncina, położonych w odległości odpowiednio około 20, 30 i 40 km od jej centrum, objętych studiami terenowymi projektu PLUREL 6 Programu Ramowego UE [Korcelli i in. 2012, Grochowski i in. 2013, Degórska 2017]. Do połowy lat 90. nie notowano na tych obszarach istotnych zmian, które koncentrowały się wówczas na bezpośrednio sąsiadujących z Warszawą terenach, zwłaszcza w gminach Łomianki i Piaseczno. W okresie 1995–2005 nastąpił wzrost liczby mieszkańców o ponad 20% w podmiejskiej gminie Halinów oraz o 5% na terenach wiejskich gminy Błonie, zwiększając się następnie do poziomu odpowiednio 25 i 17% w latach 2005–2015. W tym ostatnim okresie presja urbanizacji dotarła także do gminy Leoncin, dość rzadko zaludnionego wiejskiego obszaru obejmującego część Kampinoskiego Parku Narodowego. Wyraziło się to wzrostem liczby stałych mieszkańców o ponad 9%. Najwyższe wartości, chociaż mniejsze niż w poprzednim okresie, charakteryzowały jednak w dalszym ciągu niektóre spośród gmin najbliższej strefy w otoczeniu Warszawy, co może być interpretowane jako etap konsolidacji w procesie suburbanizacji występującym na tych obszarach.

W odniesieniu do migracji międzynarodowych, co podkreślono we wcześniejszym opracowaniu [Korcelli 2008], podobnie jak ma to miejsce w przypadku nierejestrowanych migracji wewnętrznych, odpływ ludności z Polski jest czynnikiem koncentracji w systemie osadniczym – skupiania się ludności w dużych miastach i otaczających je strefach podmiejskich. Większość migrantów bowiem wywodzi się z małych i średniej wielkości miast oraz obszarów wiejskich. Pod tym względem nie zaznaczyły się w ostatnich latach wyraźne zmiany. Nastąpił natomiast spadek ogólnej liczby wyjazdów, związany ze światowym kryzysem gospodarczym, który ujawnił się w 2008 r., lecz częściowo mający także podłoże w zmianach struktury demograficznej ludności Polski – przechodzeniu roczników wyżu lat 80. do starszych kategorii wiekowych.

Liczba osób mieszczących się w przedziale wieku 20–29 lat, cechujących się, statystycznie ujmując, najwyższym poziomem mobilności, zmniejszyła się o 16,5% – 1015 tys. między rokiem 2010 a 2016.

Na saldo migracji międzynarodowych oddziałuje też wzmożony w ostatnich latach napływ osób spoza południowo-wschodniej granicy Polski, chociaż formalnie ma on na ogół charakter krótko- lub średnioterminowych pobytów. Jako że w ogromnej większości napływ ten kieruje się do dużych miast (zgodnie z regułami rządzącymi migracjami ludności w tej skali), stanowi on w efekcie dodatkowy czynnik przyspieszający proces metropolizacji przestrzeni na poziomach krajowym i regionalnym.

3. Krajowy system osadniczy z perspektywy polityki przestrzennej

Strategiczne cele rozwoju systemu osadniczego Polski, które pojawiały się w studiach i dyskusjach związanych z kolejnymi edycjami krajowych dokumentów dotyczących polityki przestrzennej [*Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2001, Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2006, Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 2011*], pozostają w zasadzie niezmiennie. Są to mianowicie: integracja krajowego systemu osadniczego, utrzymanie policentrycznej struktury systemu oraz wzmocnienie konkurencyjności głównych miast w skali europejskiej. Zwłaszcza cele pierwszy i drugi, z czasem ujęte łącznie, w szerszym kontekście spójności terytorialnej, utrzymały pierwotną wagę. Cel wymieniony jako trzeci miał szczególne znaczenie we wczesnej fazie transformacji systemowej, a także bezpośrednio po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, gdy w procesie przemian gospodarczych, w tym formowania się międzynarodowych powiązań kapitałowych, występowało ryzyko tłumienia rozwoju wiedzochłonnych funkcji wysokiej rangi jako efektu konkurencji ze strony pozakrajowych ośrodków, miast o utrwalonej w tej dziedzinie pozycji w europejskim systemie.

W pracach studyjnych nad aktualną *Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* przyjęto, że realizacji tego celu, a wtórnie też zwiększaniu integracji krajowego systemu osadniczego, miało służyć ukształtowanie *metropolii sieciowej*, poprzez budowanie sieci współzależnych ośrodków metropolitalnych – łączenie potencjału rozwojowego tych miast, tworzenie warunków do powstawania efektów synergii, podziału i dalszego rozwoju wyspecjalizowanych funkcji.

Ten układ, sprzyjający postępowi procesów metropolizacji w ich gospodarczym, społecznym i przestrzennym wymiarze, niekiedy utożsamiany z polaryzacyjno-dyfuzyjnym modelem rozwoju, został we właściwym dokumencie ujęty w szerszej formule *sieci miast*, uwzględniającej ośrodki rangi regionalnej, a po części także skali subregionalnej. Rola *Koncepcji 2030* w systemie planowania przestrzennego wymagała jednoznacznego (nie zaś scenariuszowego) określenia docelowego stanu zagospodarowania przestrzeni, odnoszącego się do wyznaczonego horyzontu czasowego, stanu pożądanego, odpowiadającego zasadom i uwarunkowaniom rozwojowym, a jednocześnie możliwego do osiągnięcia i łączącego różne cele dotyczące funkcjonowania

oraz struktury systemu osadniczego. Z tym charakterem przedstawionej w *Koncepcji... wizji rozwoju do 2030 r.* wiążą się niektóre jej ograniczenia.

O ile zawarte w *Koncepcji...* zapisy nadają równą wagę celom spójności oraz międzynarodowej konkurencyjności przestrzeni Polski, to pośrednio wynika z nich priorytet odnoszony do tego drugiego celu. W tym kierunku podążają także niektóre działania podejmowane na szczeblach centralnym i resortowym, niezwiązane formalnie z polityką przestrzenną, czego ilustracją jest wzrastająca koncentracja miejsc pracy w administracji publicznej w kilku dużych miastach, wzmacniająca, jak wykazał Hefner [2017], proces polaryzacji w systemie osadniczym.

Wiąże się z tym następująca kwestia: czy i w jakim stopniu cel spójności terytorialnej, zwłaszcza na poziomach lokalnym i regionalnym, może być osiąganym w warunkach metropolizacji gospodarki i społeczeństwa, a przez to metropolizacji przestrzeni. Efektem postępującej koncentracji ludności i działalności gospodarczej w dużych miastach i na obszarach metropolitalnych jest bowiem wzrost bariery popytowej, ograniczającej rozbudowę sfery usług publicznych w mniejszych miejscowościach. Także rozszerzanie się zasięgu dojazdów do pracy do dużych ośrodków miejskich może nie sprzyjać pobudzeniu endogenicznego rozwoju obszarów pozametropolitalnych.

Pojawia się nienowe pytanie, czy cele rozwojowe związane ze wzrostem spójności terytorialnej oraz konkurencyjności mogą być osiąganym w układzie synchronicznym, czy też powinny być ujmowane kolejno jako nadrzędne na różnych etapach realizowania polityki przestrzennej, przy uwzględnieniu poziomu rozwojowego gospodarki i stanu infrastruktury na poziomie krajowym [Benz i in. 2004]. Takie założenie zawierała *de facto* powstała w latach 90. XX w. *Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (2001), która akceptowała koncentrację efektów rozwojowych w miastach aspirujących do statusu europolii, zakładając prowadzenie działań na rzecz równoważenia rozwoju w przestrzeni w dalszym okresie.

Wspomaganie tworzenia się sieci metropolii wzmacnia policentryczność i spójność przestrzenną na górnym poziomie hierarchii miast, przeciwdziałając postępującej koncentracji czynników rozwojowych w jednym z jej ogniw, najczęściej, jak to ma miejsce w Polsce, w mieście stołecznym. Włączenie do tej sieci miast średniej wielkości, co stanowi kryterium zachowania policentrycznej struktury systemu krajowego, może być osiągalnym celem w warunkach wyraźnej dekoncentracji funkcji pełnionych przez duże ośrodki.

Przestrzenna dekoncentracja funkcji przemysłowych i usługowych, która zaznacza się w niektórych regionach, w tym Poznania [Wdowicka 2008] oraz Krakowa [Kurek i in. 2014], nie wykracza z reguły poza zasięg obszarów metropolitalnych. Wiele miast średniej wielkości, w tym ośrodków rangi subregionalnej doświadcza braku istotnych impulsów rozwojowych. Jak ilustruje to przykład Piotrkowa Trybunalskiego [Nowak 2017], nawet bardzo korzystne usytuowanie miasta w sieci infrastruktury transportowej rangi krajowej nie zapewnia stabilności bazy ekonomicznej i nie przeciwdziałają odpływowi kapitału ludzkiego. Dotyczy to również oddziaływania nowych inwestycji z tej dziedziny. Trafnie ujęli ten problem autorzy jednej z opinii Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN [2017, s. 2], stwierdzając, że: „W nowej, postindustrialnej erze, infrastruktura i wielkoskalowe inwestycje w jej

rozbudowę mają moc sprawczą rozwoju tylko wtedy, gdy pozwalają na usunięcie bariery rozwoju tam, gdzie zjawiska rozwoju już istnieją”.

Takie infrastrukturalne bariery rozwoju niewątpliwie występowały również w przypadku dużych miast Polski i nie wszystkie zostały usunięte, chociaż nastąpiły w tej dziedzinie bardzo istotne zmiany. Efekty tych zmian oczekują na pełną ocenę. Dostępne wyniki badań dotyczących funkcjonalnych powiązań pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi w Polsce oraz powiązań międzynarodowych tych miast [Komornicki i in. 2013] obrazują stan z końca poprzedniego dziesięciolecia. Do tego przekroju czasowego odnoszą się także analizy międzywojewódzkich oraz wewnątrzwojewódzkich przepływów międzygałęziowych w gospodarce [Zawaliska, Rok 2017]. Przeprowadzenie podobnych badań po upływie następnym kilku, a tym bardziej kilkunastu lat, umożliwiłoby ocenę kierunków zmian w sieci ośrodków metropolitalnych oraz jej roli w integracji krajowego systemu osadniczego. Pozwoliłyby one na stwierdzenie, czy następuje wzrost znaczenia interakcji poziomych w sieci, a zatem relatywne zmniejszenie udziału dominujących obecnie powiązań hierarchicznych, ukierunkowanych na Warszawę. Ujawniłyby też oddziaływanie sieci na pozycję tych spośród dużych miast, zwłaszcza peryferyjnie usytuowanych, w przypadku których pełny standard wyposażenia w infrastrukturę transportową nie został osiągnięty.

Rola Warszawy, jako centrum finansowego i gospodarczego, jest w zawartej w *Koncepcji... wizji rozwoju* odnoszona do międzynarodowej pozycji miasta w Europie Środkowej. Wzrost tej pozycji w ostatnich dziesięcioleciach, który stanowi pochodną rozwoju gospodarki Polski, wiąże się z rozbudową *funkcji centralnych* wysokiej rangi, pełniących w ogromnej części w skali krajowej, w tym przez transnarodowe korporacje działające w sferze wyspecjalizowanych usług dla przedsiębiorstw [Derudder i in. 2012]. Pozycja Warszawy jako węzła w globalnej *przestrzeni przepływów* [Castells 1996] pozostaje do zdefiniowania w przyszłości. Przejście od roli przetwarzania i przesyłania informacji do roli tworzenia powiązań w sieci [Allen 2010] oznaczałoby pod tym względem zasadniczą zmianę.

4. System osadniczy Polski a scenariusze przemian osadnictwa w Europie

Przyszłe przemiany systemów osadniczych są obiektem licznych prac, w których zamierzenia poznawcze często współwystępują z celami planistycznymi. W tych perspektywnych studiach zawarte są prognozy, scenariusze i wizje rozwoju. Te ostatnie to zwykle pożądane obrazy przyszłości, w których tworzeniu przyjmowane są korzystne uwarunkowania rozwoju. Z kolei ujęcie scenariuszowe odpowiada występowaniu znacznego prawdopodobieństwa zmiany obserwowanych trendów lub niepewności w odniesieniu do podejmowanych w przyszłości decyzji. W okresie ostatnich lat powstało szereg studiów [m.in.: Nilsson i in. 2013, ESPON 2014], w których przyszłe układy osadnictwa w Europie są ukazywane, w ujęciu scenariuszowym, na tle rozlicznych uwarunkowań zewnętrznych – przewidywanych przemian społecznych, politycznych oraz przyrodniczych. W niektórych spośród przedstawionych

scenariuszy zakłada się kontynuację metropolizacji przestrzeni, przy zróżnicowanej intensywności i formach przestrzennych, w innych przyjmuje się możliwość i określa konsekwencje zahamowania, a nawet odwrócenia obserwowanych kierunków zmian.

I tak przyspieszenie procesów metropolizacji – wzrost przestrzennego zasięgu rynków pracy dużych miast i rozprzestrzenianie się stref peryurbanizacji, jest przedstawiane jako następstwo szybkiego rozwoju nowych technologii, generującego rozwój gospodarczy, rozbudowę sieci infrastruktury transportowej i umożliwiającego zwiększanie mobilności w przestrzeni. Zgodnie z tymi scenariuszami strategii metropolizacji są *de facto* promowane w polityce, dążącej do wzmocnienia międzynarodowej konkurencyjności miast, a pośrednio także krajów w których są one położone. W ich innej, „słabszej” wersji postępującej metropolizacji przestrzeni, przy podobnych uwarunkowaniach zewnętrznych, przewiduje się większą rolę strategii opartych na zasadach spójności terytorialnej, przyczyniających się do skupiania nośników rozwoju w miastach dużych oraz średniej wielkości, stanowiących centra nauki, kreatywności i przedsiębiorczości, a tym samym do utrzymania policentrycznej struktury systemów miejskich na poziomach krajowym i makroregionalnym.

Z kolei, wyczerpywanie się zasobów surowców energetycznych, nasilające się globalne zmiany klimatu, jak również narastająca dezintegracja społeczna są ukazywane jako główne czynniki sprawcze przyszłych zakłóceń w procesach metropolizacji, a nawet ich kresu oraz powrotu do dawnych układów osadniczych. Zwłaszcza znaczne ograniczenie zużycia energii jest postrzegane jako czynnik wymuszający zmiany w gospodarce przestrzennej i strukturze osadnictwa, w tym orientację produkcji na rynki lokalne, wzrost znaczenia miast małych i średniej wielkości oraz kształtowanie się zwartych form osadniczych. Inne uwarunkowania zewnętrzne sprzyjają pogłębianiu się zróżnicowań, ograniczeniu powiązań i powstawaniu nieciągłości w układach osadniczych, zarówno na obszarach metropolitalnych, jak i pomiędzy tymi obszarami, prowadząc do rozszerzania się stref peryferyjnych na różnych poziomach skali przestrzennej.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przytaczane powyżej scenariusze zmian nie odnoszą się do jednolitej skali czasowej. Zwłaszcza niektóre spośród tych, wymienionych w drugiej kolejności, wybiegają w rzeczywistości w odległą przyszłość.

Przekładając scenariusze przyszłych przemian osadnictwa w Europie na skalę systemu osadniczego Polski, konieczne jest wprowadzenie pośród warunków wyjściowych cech specyficznych dla krajowego systemu, dotyczących jego struktury oraz stanu społeczeństwa, gospodarki i środowiska przyrodniczego. W pierwszym rzędzie należy uwzględnić opóźnione w stosunku do krajów zachodniej Europy nadejście procesu metropolizacji przestrzeni, które w strukturze systemu osadniczego Polski wyraża się zwłaszcza niepełnym ukształtowaniem obszarów funkcjonalnych dużych miast i wysokim udziałem osadnictwa wiejskiego. Z opóźnienia tego może wynikać dłuższe trwanie procesów metropolizacji w przyszłości, a co najmniej przesunięcie faz wyznaczonych przez zmienną intensywność tych procesów.

Stąd w odniesieniu do okresu następnych kilkunastu lat jako prawdopodobny należy traktować scenariusz nasilającej się metropolizacji w jego pełnym wymiarze. Jego „słabsza” (lub „miękką”) wersja to obraz bliski wizji rozwoju przedstawionej w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* [2011], jednak bardzo

trudny do osiągnięcia przy poddaniu gospodarki przestrzennej dominującej presji sił rynkowych.

Jak można zatem interpretować, w relacji do systemu osadniczego Polski, scenariusz postępującej metropolizacji? Przy początkowo stagnującej, a w dalszych latach zmniejszającej się liczbie ludności kraju, oznacza on przesunięcia w obrębie systemu, zmierzające do spłaszczenia jego hierarchicznej struktury. Następstwem wzrostu udziału wiedzochłonnych funkcji, w szczególności wyspecjalizowanych usług w strukturze gospodarki, będzie dalszy rozwój ośrodków i ośrodków metropolitalnych kosztem pozostałych składników systemu, w tym zwłaszcza tych miast średniej wielkości, które urosły wcześniej do tej rangi jako nowe ośrodki przemysłowe i których atut, jakim są niskie koszty pracy, przyciągające działalności gospodarcze, stanowi jednocześnie czynnik odpływu kapitału ludzkiego. Z kolei restrukturyzacja rolnictwa i depopulacja części obszarów wiejskich prowadzi do osłabienia tej warstwy sieci małych miast, które tworzą dolny poziom organizacji systemu osadniczego.

W tym układzie zmian nie pojawiają się przesłanki odwrócenia polaryzacji w systemie, niemniej spadek dynamiki procesu metropolizacji wystąpi zapewne pod koniec omawianego okresu jako efekt kurczenia się potencjału migracyjnego obszarów odpływowych, a jednocześnie wystąpienia na szerszą niż dotąd skalę migracji w przeciwnym kierunku. Celem tych drugich pozostaną jednak głównie atrakcyjne pod względem przyrodniczym obszary Polski.

Podsumowanie

W powyższych, krótkich rozważaniach na temat przyszłości systemu osadniczego Polski przyjęto zachowawcze podejście do zakresu przewidywanych zmian. Przemawia za tym udokumentowana stabilność krajowych systemów oraz interpretacja metropolizacji, podobnie jak urbanizacji, której jest ona etapem, jako przejścia [Korcelli, Korcelli-Olejniczak 2015], a nie jako odwracalnego zjawiska. Będąc efektem współzależnego splotu rozwoju technologii i gospodarki oraz przemian społecznych, metropolizacja jest relatywnie odporna na zakłócenia zewnętrzne (pomijając te o katastroficznym wymiarze) oraz mało podatna na sterowanie, czego dowodzi doświadczenie krajów o sprawnych narzędziach planowania w przestrzeni.

We współczesnych warunkach dalszy postęp procesu metropolizacji w Polsce można uznać za przesądzony, chociaż ulegnie on zapewne spowolnieniu w perspektywie następnych dwóch dziesięcioleci. Do tego czasu rozszerzy się jednak zjawisko regresu mniejszych miast, tych o niewielkich zasobach endogenicznych. Otwarte pozostają kwestie zagospodarowania obszarów podmiejskich i stref peryurbanizacji wokół dużych ośrodków miejskich oraz skupiania i rozpraszania osadnictwa na pozostałych terenach wiejskich. Proces starzenia się ludności będzie czynnikiem stabilizującym strukturę krajowego systemu osadniczego. Istotnym tego czynnikiem może być także trwałość trójszczeblowego podziału administracyjnego kraju.

Literatura

- Allen J., 2010, *Powerful City Networks: More than Connections, Less than Domination and Control*. *Urban Studies*, 47(13): 2895–2911.
- Benz A., Borchard K., Thiemo W., Kujath H.J., Langhagen-Rohrbach Ch., Ritter E.-H.
- Schoen K.P., Toennies G., Wegener M., 2004. *Why the EU Needs a European Spatial Development Policy*, Akademie fuer Raumforschung und Landesplanung, Hannover.
- Berry B.J.L., 1973, *Growth Centers in the American Urban System*, 1, Ballinger, Cambridge, Mass.
- Bonaverio P., Conti S., 1996, *New Technological Paradigm. Urban Identity and Metropolitan Networks in Europe*, [w:] *Urban Networks in Europe*, D. Pumain, T. Saint-Julien (red.), John Libbey, Paris, s. 47–68.
- Bourne L.S., Sinclair R., Dziewoński K., 1984, *Urbanisation and Settlement Systems. International Perspectives*, Oxford University Press, Oxford.
- Castells M., 1996, *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford.
- Degórska B., 2017, *Urbanizacja przestrzenna na obszarze metropolitalnym Warszawy*, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Derudder B., Hoyler M., Taylor P.J., Witlox F. (red.), 2012, *International Handbook of Globalization and World Cities*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Dziewoński K., 1964, *Urbanisation in Contemporary Poland*, *Geographia Polonica*, 3(1): 37–56.
- ESPON, 2014, *European Territory 2050. Final Report*, European Communities, Luxembourg.
- Geyer H.S., 1996, *Expanding the Theoretical Foundation of Differential Urbanization*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 87(1): 44–59.
- Grochowski M., Korcelli P., Kozubek E., Sławiński T., Werner P., 2013. *Warsaw: Spatial Growth with Limited Control*, [w:] *Peri-urban Futures: Scenarios and Models for Land Use Change in Europe*, K. Nilsson, S. Pauleit, S. Bell, C. Aalbers, T.S. Nielsen (red.), Springer, Heidelberg, s. 131–167.
- Heffner T., 2017, *Rozwój ośrodków regionalnych a procesy decentralizacji i dekoncentracji sektora publicznego*, [w:] *Teoria i praktyka rozwoju obszarów funkcjonalnych*, T. Kudłacz, P. Brańka (red.), *Studia KPZK PAN*, 174: 62–85.
- Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 2017, *Rola jednostek samorządu terytorialnego w polityce rozwoju*. Stanowisko KPZK PAN, Warszawa.
- Komornicki T., Korcelli P., Siłka P., Śleszyński P., Świątek D., 2013, *Powiązania funkcjonalne pomiędzy polskimi metropoliami*. IGiPZ PAN, Sedno Wydawnictwo Akademickie, Warszawa.
- Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2001, *Monitor Polski*, 26: 503–595.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, 2011, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Korcelli P., 2008, *System osadniczy Polski – tendencje i uwarunkowania przemian*, [w:] *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju a wizje i perspektywy rozwoju przestrzennego Europy*, T. Markowski (red.), *Studia KPZK PAN*, 122: 30–42.
- Korcelli P., Grochowski M., Kozubek E., Korcelli-Olejniczak E., Werner P., 2012, *Development of Urban-Rural Regions: from European to Local Perspective*, Monografie, 14, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Korcelli P., Korcelli-Olejniczak E., 2015, *Metropolitan Transition in East-Central Europe*, *Mitteilungen der Oesterreichischen Geographischen Gesellschaft*, 157: 30–49.
- Korcelli P., Kozubek E., Werner P., 2016, *Zmiany użytkowania ziemi a interakcje przestrzenne na obszarach metropolitalnych Polski*, *Prace Geograficzne*, 254, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Korcelli-Olejniczak E., 2012, *Region metropolitalny – pojęcie, struktura przestrzenna, dynamika*, *Prace Geograficzne*, 235, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Kurek S., Gałka J., Wójtowicz M., 2014, *Wpływ suburbanizacji na przemiany wybranych struktur demograficznych i powiązań funkcjonalno-przestrzennych w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Leven Ch.L., 1978, *The Emergence of Maturity in Metropolis*, [w:] Ch.L. Leven (red.), *The Mature Metropolis*. Lexington Books, D.C. Heath and Company, Lexington, Mass.
- Nilsson K., Pauleit S., Bell S., Aalbers C., Nielsen T.S., 2013, *Peri-urban Futures: Scenarios and Models for Land Use Change in Europe*, Springer, Heidelberg.
- Nowak S., 2016, *Czynniki kształtujące warunki życia w Piotrkowie Trybunalskim po transformacji ustrojowej*, rozprawa doktorska, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Piorr A., Ravetz J., Tosics I., 2011, *Peri-urbanisation in Europe. Towards European Policies to Sustain Urban-Rural Futures*, Academic Books Life Sciences, University of Copenhagen.
- Pumain D., 2000, *Settlement Systems in Evolution*, *Geografiska Annaler*, 82B(2): 73–87.
- Wdowicka M., *Rola małych miast w kształtowaniu konkurencyjności obszarów metropolitalnych*, [w:] *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.), *Biuletyn KPZK PAN*, 238: 24–38.
- Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2006, *Studia Regionalne i Lokalne*, 2. Wydanie specjalne kwartalnika.
- Zawaliska K., Rok J., 2017, *Wojewódzkie tablice przepływów międzygałęziowych dla Polski: konstrukcja i interpretacja*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 69(3): 29–53.

prof. dr hab. Piotr Korcelli

Polska Akademia Nauk

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego

Zakład Przestrzennego Zagospodarowania

ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

korcelli@twarda.pan.pl